

VÝVOJ ORGANIZAČNÝCH FORIEM VYUČOVANIA (OFV)

V didaktickej literatúre nie je výraz *organizačná forma vyučovania* presne a jednoznačne definovaný, preto pri ich charakteristike je do nich zahrnutá aj koncepcia vyučovania alebo celkový systém vyučovania. Organizačná forma vyučovania (ďalej OFV) je spôsob usporiadania vyučovania v konkrétnych podmienkach určitej výchovno-vzdelávacej situácie. V našom poňatí organizačná forma vyučovania sa chápe ako spôsob riadenia celého vyučovacieho procesu, jeho zložiek a vzájomných väzieb v čase a v priestore. Ako dokumentáciu našich tvrdení uvádzame definície konštruktu organizačnej formy vyučovania, ako ho prezentujú niektorí pedagógovia.

Podľa Solfronka (1991) je OFV *metódou realizácie cieľov a obsahu vyučovania*, zatiaľ čo Velikanič (1978) ju definuje ako:

- *spôsob usporiadania vyučovania v konkrétnych podmienkach výchovno - vzdelávacej situácie alebo ako organizačné usporiadanie podmienok vyučovania, v ktorých sa realizuje obsah vyučovania pri uplatňovaní metód, pomôcok a didaktických prostriedkov ako aj pri rešpektovaní didaktických princípov.*

Podľa Havrana (1998) pod OFV rozumieme *časovo vymedzenú jednotku s optimálnym a racionálnym usporiadaním podmienok a obsahom, v ktorej sa realizujú ciele s použitím rozmanitých metód a prostriedkov pri rešpektovaní pedagogických zásad.*

Každá OFV zároveň vyjadruje vnútornú štruktúru systému riadenia výučby. Čiže základným aspektom posudzovania výučby a jej organizácie je teda jej riadenie, hodnotenie výučby ako systému a účelnosť jej usporiadania.

V historickom vývoji vonkajšej stránky vyučovania sa objavujú najrôznejšie varianty jeho organizácie, najrôznejšie organizačné formy, a to v závislosti na zmenách v celkových podmienkach spoločenského vývoja. Možno v ňom sledovať určitý posun od jednej krajnej formy k druhej, od individuálneho vyučovania k hromadnému a naopak. V histórii sa objavilo aj niekoľko koncepcií vyučovania, ktoré sa uplatnili v praxi a napokon vyústili do určitej organizačnej formy.

Individuálne vyučovanie

bolo najrozšírenejšie v staroveku a v stredoveku. Všeobecne je považované za najstaršiu organizačnú formu vyučovania, môžeme ju charakterizovať takto:

Riadiaci systém predstavuje jeden učiteľ, ktorý vyučuje, respektíve riadi činnosť vždy iba jednotlivých žiakov.

1. Žiaci sa zhromažďujú spravidla v jednej miestnosti, pričom každý žiak pracuje individuálne, vzájomne nespolupracujú. Sú rôzneho veku, na rôznej vedomostnej úrovni a rôznej je aj ich počet.
2. Učivo je stanovené pre každého žiaka zvlášť, žiadne spoločné učebnice, ani úlohy, či zadania.

3. Čas vyučovania je časovo neobmedzený. Nie je presne určený v časových jednotkách v priebehu dňa ani roka.
4. Rozmiestnenie žiakov a vecných prostriedkov je voľné a nie je presne určené.

Toto vyučovanie sa ukázalo ako málo efektívne, a preto sa objavujú snahy o jeho racionalizáciu. Medzi týmito snahami je pozoruhodný pokus goldberskej školy Valentína Trotzendorfa zo 16. storočia, ktorého aktivity smerovali k vyriešeniu rozporu medzi veľkým počtom žiakov a individuálnym riadením žiakov jedným učiteľom. Trotzendorf vyberá najlepších a najschopnejších spomedzi žiakov a z nich robí pomocníkov učiteľa pri vyučovaní ostatných spolužiakov. Prvýkrát sa stretávame s presunom časti učiteľovej činnosti na osoby z radu žiakov. S touto myšlienkou sa stretávame vo vývoji organizačných foriem ešte niekoľkokrát (v 17. storočí u J. A. Komenského, ktorý vytvoril systém dekuriónov¹, či v 18. storočí u Bell – Lancastera s jeho monitormi). Ich systém možno nazvať aj vzájomné vyučovanie, nakoľko spočíva v rozdelení žiakov do skupín po desiatich, každej skupine určili vedúceho, ktorý už učivo ovládal. Títo monitori (alebo dekurióni) mali za úlohu naučiť svoju desiatku spolužiakov učivo, ktoré predtým učiteľ naučil ich. Lancaster sa domnieval, že týmto spôsobom môže jeden učiteľ vyučovať aj 800 detí, čo znamenalo ohromnú úsporu prostriedkov vynaložených na vzdelávanie. Táto myšlienka je v histórii vývoja školstva známa ako *Bell – Lancasterová sústava*.

Hromadné vyučovanie

Riešenie problému individuálneho vyučovania, ktoré stále menej zodpovedalo potrebám doby, priniesla úplná zmena organizácie vyučovania, ktorej vrcholom bolo teoretické a praktické dielo J. A. Komenského. Objavuje sa nová forma organizácie výučby, nazývaná hromadné, alebo masové vyučovanie. Konkrétnou podobou hromadného vyučovania je triedno hodinový systém (THS), ktorý vo svojej podstate pretrváva dodnes a stále je prevládajúcou OFV. Vo svojom vývoji prešiel THS mnohými zmenami, jeho podoba bola neustále rozvíjaná a obmieňaná, no jeho základné znaky zostali zachované. Základnou OFV v našich podmienkach je vyučovacia hodina, či skôr jednotka. V minulosti trvala vyučovacia jednotka 1-2 hodiny, dnes 45 minút.

Základné znaky triedno – hodinového systému

1. Riadiaci systém – predstavuje jeden učiteľ, ktorý vyučuje – riadi učebnú činnosť celej skupiny žiakov naraz, vyučuje "hromadne". Učiteľ má vedúcu úlohu, ktorá sa neskôr presúva čiastočne na žiaka, ktorý preberá časť učiteľovej činnosti na seba a tým mu pomáha.

¹ Dekúria – označenie pre desať rímskych občanov v staroveku

2. Systém riadený – je trieda, t. j. skupina žiakov rovnakého veku a približne rovnakej mentálnej úrovne. Všetci žiaci plnia rovnaké úlohy za rovnakú dobu. Spoločná činnosť však nepredpokladá spoluprácu žiakov. Počet žiakov v triede je určený, možno pozorovať tendenciu znižovania počtu žiakov v triede.

Podľa Školského zákona z roku 1869 pripadalo u nás na jednu triedu 80 žiakov, od roku 1922 - 60 žiakov a v súčasnosti od 25 – 40 žiakov podľa typu škôl. Trieda je zdôraznená ako sociálna skupina s výchovnými možnosťami. Výchovná hodnota členov triedy patrí ku kladným stránkam triedno-hodinového systému.

3. Systém učiva – je usporiadaný v učebných predmetoch. Každý tvorí vlastný systém učebných poznatkov a činností združených do tematických okruhov. Vyjadrením štruktúry učiva sú učebné plány, učebné osnovy, učebnice a plán vyučovacej hodiny.

4. Vyučovací proces – vyučovacia hodina má svoju vonkajšiu a vnútornú podobu.

Vonkajšia stránka vyučovacej hodiny je v tom, že na hodine sa vyučuje jeden učebný predmet.

Vnútorná podoba vyučovacej hodiny je daná členením učebných činností žiakov podľa funkcie. Základnú štruktúru vyučovacej hodiny stanovil J. A. Komenský v troch zložkách – *výklad, opakovanie, precvičovanie*.

V ďalšom vývoji ovplyvnil štruktúru výučby Herbart, ktorý stanovil štyri stupne vo vyučovaní:

- získavanie nových poznatkov (*jasnosť*)
- spojenie nových poznatkov s doterajšími predstavami (*asociácia*)
- začlenenie nových poznatkov do určitého systému (*systém*)
- záver a zovšeobecnenie (*metóda*)

5. Priestorové usporiadanie výučby v triede – vyučovanie prebieha väčšinou v jednej miestnosti so stabilným rozmiestnením žiakov v triede.

Triedno hodinový systém bol dlhé roky základnou organizačnou formou vyučovania. Jeho životnosť spočíva v účelnosti, jednoduchosti a hospodárnosti. Umožňuje dosiahnuť veľkému počtu žiakov značný rozsah poznatkov s malými finančnými nákladmi. Na druhej strane má jeho využívanie sklon k uniformite, do určitej miery potláča individualitu, samostatnosť a tvorivosť.

Niektoré netradičné systémy vyučovania

Systém individualizovaného vyučovania

Sústava puebloská, základy sformuloval školský inšpektor v USA P. A. Search a prakticky ju uskutočnil v meste Pueblo. Podstatným rysom sústav je individuálna práca žiaka, ktorého učiteľ kontroluje, radí mu, opravuje a nabáda

ho k práci. Neexistuje pevný tvar triedy, bola zrušená klasifikácia. Každý predmet mal svoje špecializované pracovisko – laboratóriá, knižnice, projekčné miestnosti. Časová jednotka vyučovania je daná individuálnou dobou učenia, celková výučba je však denne stanovená. Škola mala byť podobou samostatnej školskej obce so žiackou samosprávou.

Sústava daltonská – nazývaná aj Daltonský plán, bola vytvorená v roku 1919 zakladateľkou Helen Parkhurstovou v USA. *“Hlavnou črtou koncepcie je zdôrazňovanie individuálnej práce a sebazodpovednosti žiaka.”* (Kancír, J. – Madziková, A. 2001, s. 81). Organizačnou formou vyučovania je blok (podobne ako v ITV), ale v skutočnosti je ňou vlastný výkon žiaka. Kvalitu učebného výkonu si každý žiak značí do Daltonského metra (grafu osobného výkonu), ktorý sa nachádza na stene triedy. Učiteľ neprednáša učebnú látku, ale individuálne pomáha žiakom, ktorí ho o pomoc požiadajú. Úlohou učiteľa je zostavovať úlohy a extraúlohy (náročné no dobrovoľné), radiť žiakom, odpovedať na individuálne otázky, opravovať a hodnotiť písomné práce (pečiatka podobného tvaru ako: 😊 ☹️), skúšať jednotlivých žiakov a riešiť ich problémy so získavaním informácií.

Žiaci pracujú od 1. ročníka samostatne a individuálne. Prekonať počiatočné adaptačné obdobie im pomáhajú princípy a všeobecné pravidlá Daltonu:

a) samostatnosť v práci	a) voľný pohyb po triede
b) sloboda v rozhodovaní	b) ohľaduplnosť voči iným
c) uvedomelá spolupráca	c) všetko v triede má stále miesto
d) tolerancia voči druhým	d) žiak si berie pomôcky sám

Pri samostatnom vypracovaní učebných úloh platia presné zásady:

- dôkladne si prečítaj zadanie úlohy
- splň najprv tie úlohy, ktoré vieš urobiť sám
- ak nevieš, opýtaj sa spolužiaka
- ak aj potom nevieš, oslov učiteľa
- to, čomu nerozumieš, môžeš preskočiť
- nedávaj opisovať svoje riešenie spolužiakovi

Týmto plánom sa vyučujú všetky predmety okrem Hv, Tv a Vv (tie sa vyučujú hromadne).

Ukážka denného plánu 4 žiakov Daltonského systému:

MENO	Slovenský jazyk	zemepis	dejepis	matematika
EVA	😊😊😊😊😊😊	😊😊☹️	😊😊😊☹️☹️☹️	☹️☹️☹️☹️☹️☹️
MIRO	😊😊😊☹️☹️☹️	😊😊😊😊😊😊😊😊	😊😊☹️☹️☹️☹️	☹️☹️☹️😊😊😊😊
SONA	😊😊☹️☹️😊😊	☹️☹️☹️☹️☹️☹️	😊😊☹️☹️😊😊	😊😊😊😊😊😊😊😊
JÁN	😊😊😊☹️☹️☹️	😊😊😊	☹️☹️☹️☹️☹️☹️	😊😊😊😊😊😊😊😊

Podľa tohto Daltonského „metra“ bude Soňa potrebovať na druhý deň individuálne doučovanie od učiteľa zemepisu, z matematiky si zaslúži pochvalu a z dejepisu i slovenského jazyka si potrebuje opraviť riešenia dvoch úloh. Tento plán vypovedá, ako vyriešili žiaci 6 úloh zo 4 vyučovacích predmetov. Plán visí na

viditeľnom mieste v triede a ak je na magnetickej tabuli, môžu výkony v predmetoch byť znázornené farebnými magnetmi (S=červený magnet, Z=zelený magnet atď.). Ján a Eva vyriešili iba 3 úlohy zo zemepis, takže denný plán nespĺnili. Tieto a podobné informácie si môžu prečítať z takéhoto plánu všetci, čo sú v miestnosti. Ku hodnoteniu učebného výkonu žiaka dochádza ihneď po vyriešení úlohy a toto okamžité poznanie výsledku má pre neho veľkú motivačnú silu. Žiaden výkon žiaka neostáva bez povšimnutia, pričom učiteľa zaujíma hlavne to, čo žiak vie a nie to, čo nevie.

Sústava winnetská – systém bol uskutočnený v meste Winnetka v USA a jeho tvorcom bol C. W. Washburne.

Funkcia učiteľa zostáva podobná ako v daltonskom pláne.

Žiaci sa učia v troch formách: individuálne

v skupinách

hromadne (diskusia, dramatizácia)

Učivo je rozdelené do individualizujúcich predmetov (materinský jazyk, matematika, prírodoveda, písanie, čítanie) a do predmetov socializujúcich (hudobná výchova, telesná a výtvarná výchova, literatúra, dramatizácia). V socializujúcich predmetoch sa učiteľ opiera o fantáziu detí. Žiaci pracujú podľa individuálneho rozvrhu, učivo si precvičujú tak dlho, pokiaľ si ho neosvoja. Neexistuje prepádanie žiakov. Táto sústava kladla veľký dôraz na žiacku samosprávu a spoločenský život školy.

Systém diferencovaného vyučovania

Po organizačnej stránke sa diferencácia týka len niektorých zložiek systému. Pri triedno-hodinovej organizačnej forme sa mení predovšetkým usporiadanie žiakov a učiva. Usporiadanie žiakov sa prejavuje v združovaní žiakov podľa určitej miery schopností (resp. nadania) a záujmov. Vytvárajú sa tak rovnorodé skupiny žiakov, ktoré buď tvoria celé triedy (tzv. vonkajšia diferencácia), alebo to sú menšie skupiny žiakov vo vnútri triedy (diferencácia vnútorná). Zloženiu a úrovni skupiny sa prispôsobuje taktiež kvalita a kvantita učebnej látky. Inak je usporiadanie učiva rovnaké ako v triedno hodinovom systéme. Diferencovaným skupinám sa taktiež prispôsobuje doba učenia. Vo vonkajšej diferencácii je to možnosť rôznej dlhšej školskej dochádzky, vo vnútornej diferencácii sa organizačné zmeny týkajú členenia časovej jednotky a z toho vyplývajúcej zmeny v delbe práce žiakov. Učiteľ spravídla pracuje s niekoľkými rôznymi skupinami žiakov a strieda pritom priame riadenie práce žiakov s ich samostatnou činnosťou.

Ako jeden z prvých sa pokúsil o diferencovanú výučbu v Európe koncom minulého storočia A. Sickinger roztriedením žiakov do "slabých, priemerných a silných" tried. Ide o tzv. *Mannheimský systém*. Spôsob diferencácie bol známy pod názvom systém rovnorodých tried.

U nás bol propagátorom jednotnej a vnútorne diferencovanej školy V. Příhoda.

Diferencácia môže byť:

1. Vonkajšia (typy škôl)
2. Vnútorná (v rámci jednej triedy)
3. Kvalitatívna (výber predmetov)
4. Kvantitatívna (podľa prospechu)

System skupinového vyučovania

Rozšíril sa po prvej svetovej vojne najmä v USA (E. R. Maguire) a vo Francúzsku (Cousinet). Uvádza sa ešte rad iných autorov, z ktorých spomenieme napríklad: G. Kerschensteinera, P. Petersena, O. Decrolyho a P. P. Blonského.

Organizačné dôsledky skupinového vyučovania môžeme zhrnúť do týchto bodov:

1. System "učiteľ" sa nemení vo svojom usporiadaní, ale mení sa jeho funkcia, pretože v jeho činnosti začína prevládať prvok organizovania a prípravy učebného materiálu.

Učiteľ vystupuje prevažne ako organizátor činností skupín a ako organizátor vecných podmienok učenia sa žiakov.

2. Žiaci sú združení v skupinách rôznej veľkosti, v ktorých si osvojujú učivo a navzájom spolupracujú pri riešení učebných problémov (úloh). Pritom tvoria jednotku v sociálnom zmysle, majú vlastné vedenie, spoločnú činnosť a vlastnú kontrolu tejto činnosti.
3. Obsah sa v rôznej miere prispôsobuje činnosti skupín, zachováva väčšinou predmetový system, ale podľa potreby sa mení, ak si to skupina pre svoju prácu vyžaduje.
4. Rozmiestnenie žiakov pri vyučovaní zodpovedá vytváraným skupinám, t. j. zavádzanie pracovných stolov a ich voľným zoskupovaním podľa činnosti skupín. Spravidla sa teda ruší doterajšie obvyklé frontálne rozmiestnenie.

Párové vyučovanie – môžeme považovať za špecifický prípad skupinového vyučovania (Anglicko). V NSR je to partnerské vyučovanie.

Jeho podstatou je výuka vo dvojiciach, ktorá je organizačne riešená zadávaním samostatných úloh vždy dvojici, páru žiakov. Informačný okruh sa teda rozširuje o väzbu žiak – žiak a posilňujú sa prvky spolupráce.

System tímového vyučovania

Tento vyučovací system sa začal rozvíjať v 60. rokoch 20. storočia v USA. Jeho základné znaky sú:

- ▶ Vzniká tím učiteľov s vnútornou del'bou práce a špecializáciou.
- ▶ Žiaci sú zoskupovaní do niekoľkých rôzne veľkých skupín.
- ▶ Učebná činnosť žiakov i vyučovacia činnosť učiteľa je prispôbená špecializácii učiteľa a veľkosti skupiny.
- ▶ Podľa týchto požiadaviek prebieha výučba v rôzne veľkých učebniach.
- ▶ Predchádzajúcim okolnostiam je prispôbený čas a rozvrh vyučovania.

System programového vyučovania

Je to systém riadenia žiakovho učenia a organizačné dôsledky celej koncepcie sú len jednou jeho stránkou. Toto vyučovanie môžeme radiť k individuálnym, alebo individualizovaným organizačným formám vyučovania.

Žiak svoju činnosť riadi sám za pomoci naprogramovaného učiva. Podstatnú zmenu predstavuje len vnútorné usporiadanie učebnej látky a individuálne tempo výučby.

Existujú dve základné možnosti:

1. variantom – je zaradenie programovaného vyučovania do inej organizačnej formy ako jej relatívne samostatná časť, kedy žiaci pracujú individuálne.
2. variantom – je kombinácia a prelínanie programovanej výučby s iným vyučovacím systémom.

V programovanom vyučovaní sa preberaná učebná látka rozvíja v logicky usporiadaných postupoch, pričom pri každom z nich sa musí spĺňať 5 princípov:

1. princíp malých krokov, pričom každý krok musí obsahovať výklad, otázku i odpoveď.
2. princíp aktívnej odpovede, či už s možnosťou voľby alebo s tvorbou odpovede
3. princíp bezprostredného upevňovania, nakoľko záujem žiakov o výsledky svojej poznávacej činnosti klesá s časom, ktorý uplynie
4. princíp vlastného tempa, ktorý umožňuje napredovať talentovaným žiakom rýchlejšie
5. princíp okamžitého hodnotenia výkonu, je spätnou väzbou pre tvorcu programu, či netreba rozčleniť učivo do menších krokov

Klasifikácia organizačných foriem vyučovania

Organizačné formy vyučovania majú dlhú históriu, súvisia s rozvojom školstva a odrážajú postupný vývoj školy ako výchovno-vzdelávacej inštitúcie.

Podľa J. Maňáka (1995) možno klasifikovať:

A. OFV podľa vzťahu k osobnosti žiakov

1. Individuálne vyučovanie
2. Individualizované vyučovanie
3. Skupinové vyučovanie
4. Hromadné vyučovanie

B. OFV podľa charakteru vyučovacieho prostredia

1. Vyučovanie v triede

2. V odborných učebniach a laboratóriách
3. V dielni
4. Na školskom pozemku
5. V múzeu
6. Vyučovanie vo výrobe
7. Vychádzka a exkurzia
8. Domáce úlohy

C. OFV podľa dĺžky trvania

1. Vyučovacia hodina (základná vyučbová jednotka)
2. Skrátaná jednotka vyučovania (napr. 1. roč. – jazykové vyučovanie)
3. Dvojhodinová jednotka vyučovania (výtvarná výchova)
4. Vysokoškolské lekcie, semináre, špeciálne kurzy ap.

Vyučovacia hodina má niekoľko výrazných znakov, ktoré majú špecifické zvláštnosti. Je to: časové trvanie, štruktúra vyučovacej hodiny, počet žiakov v triede a i.

Rozmanitosť výchovno-vzdelávacích funkcií, ktoré vyučovanie zaisťuje, vedie k rozlíšeniu jednotlivých typov vyučovacích hodín:

výkladový
opakovací
kombinovaný
zmiešaný

Dôležitým predpokladom úspešnosti vyučovania je variabilnosť organizačných foriem vyučovania a ich účelná flexibilita. V tomto smere môžu byť príkladom niektoré alternatívne školy, ktoré OFV riešia novým, komplexným prístupom (napr. ITV má bloky, Waldorfská škola má epochy a pod.).

Klasické triedenie organizačných foriem vyučovania

A. Triedenie OFV podľa počtu žiakov na vyučovacom procese:

1. Individuálne (1 žiak ↔ 1 učiteľ)
2. Hromadné (skupina žiakov ↔ 1 učiteľ)
3. Zmiešané (žiaci + učiteľ – KOMBINÁCIE 1. a 2. OF)

Individuálne OFV:

Rozvíjali sa v stredoveku.

- systém decuriónov (Komenský)
- systém monitorov (18. str. Bell – Lancaster)

Hromadné OFV:

Ich konkrétnou podobou je triedno - hodinový systém (THS).

Znaky THS:

- stále skupiny žiakov : triedy
- obsah učiva určujú učebné plány a osnovy
- vyučovacia hodina = 1 vyučovací predmet
- vyučovacie hodiny sú usporiadané v rozvrhu hodín
- vedúcu úlohu vo výchovno-vzdelávacom procese zohráva učiteľ.

B. Triedenie OFV podľa miesta realizácie výchovného procesu:

1. Školské (v triede, laboratóriu, v dielni)
2. Mimoškolské (domáca príprava žiakov, exkurzia)

Exkurzia – mimoškolská OFV, ktorá umožňuje žiakom poznávať javy priamo v pôvodnom prostredí a typických podmienkach.

Exkurzia môže byť:

1. Tematická (vzťah k téme učiva)
2. Komplexná (vzťah k celkom učiva)
3. Komplexná medzipredmetová (niekoľko vyučovacích predmetov)

I. Úvodná – jej cieľom je motivovať žiakov pred preberaním učiva.

II. Záverečná – cieľom je upevnenie učiva.

C. Triedenie OFV podľa stupňa samostatnosti žiakov

1. Individuálna práca žiakov
2. Skupinová práca žiakov
3. Frontálna práca žiakov

S prechodom spoločnosti od industriálnej ku informačnej si aj organizácia vyučovania v 21. storočí vyžaduje isté zmeny. V súčasnej modernej edukácii sa nevyhnutne bude musieť prejsť na flexibilnú školskú organizáciu, ktorá umožní na jednej strane reagovať na spoločenskú požiadavku a na strane druhej uspokojiť individuálne vzdelávacie potreby každého jednotlivca. V celkovom charaktere školstva si tieto zmeny vyžadujú prechod:

- ▶ od informatívneho vyučovania k vyučovaniu objavnému,
- ▶ od direktívneho typu vyučovania ku komunikatívnemu s dôrazom na sociálne zručnosti žiaka,
- ▶ od hodnotenia výsledkov k doceňovaniu priebehu poznávacej činnosti,
- ▶ od jednorazovej prípravy učiteľa k celoživotnému vzdelávaniu.

Takisto bude musieť dôjsť ku zmenám:

- ▶ v prístupe učiteľa k žiakovi (učiteľ riadi proces, žiaci ho vytvárajú),
- ▶ vo fragmentárne poňatom vzdelávacom obsahu k jeho celistvému poňatiu.

Literatúra:

- BERTRAND, Yves. 1998. Soudobé teorie vzdělávání. Praha: Portál, 1998.
- KOLLÁRIKOVÁ, Zuzana a kol. 1995. Výchova ku kritickému mysleniu. Bratislava: ŠPÚ.
- KOLLÁRIKOVÁ, Z.- PUPALA, B. 2001. Předškolní a primární pedagogika. Predškolská a elementárna pedagogika. Praha: Portál, 2001.
- MAŇÁK, Josef. 1995. Nárys didaktiky. Brno: MU, 1995.
- PASH, M. a kol. 1996. Od vzdělávacího programu k vyučovací hodine. Jak pracovat s kurikulem. Praha: Portál, 1996.
- PETTY, Geoffrey. 1996. Moderní vyučování. Praha: Portál, 1996.
- PRŮCHA, Jan. 1999. Vzdělávání a školství ve světě. Praha: Portál, 1999.
- SOLFRONK, Jan. 1991. Organizační formy výuky. Praha: SPN. 1991.
- ZELINA, Miron. 2002. Vzdelávanie Rómov. Bratislava: SPN, 2002.
- VELIKANIČ, Jozef. 1978. Pedagogika. Bratislava: SPN, 1978.
- ZELINA, Miron. 1995. Sloboda osobnosti. Bratislava: KIADÓ, 1995.